що не стосуються парламентських виборів, нейтрально забарвлені, висвітлюють новини відсторонено, і зміст цих новин не псує імідж України. Для західного читача показують Україну у негативному ключі (або ж подають українські новини компрометуючого змісту) 16 статей. З-поміж статей, які не сприяють формуванню позитивного іміджу України, зокрема такі: про те, що Україні не вистачає грошей на Євро – 2012; про більше півдесятка українських нелегальних емігранток у Польщі, які не бажають повертатися в Україну; про ліквідацію потяга Львів – Перемишль через контрабандистів, які розбирають потяг і ховають де тільки можливо горілку та цигарки; про пам'ятник цариці Катерині II в Одесі; про складну фінансову ситуацію в Україні однієї з найбільш відомих польських страхових компаній PZU; про те, як Віктор Ющенко та Юлія Тимошенко не змогли домовитись про набір юнаків до армії – і оголошували громадськості різну інформацію; про проблеми України з Татарстаном; про вандалів на Говерлі, що спаплюжили українську символіку; про онучі, які ще й досі використовують в українській армії; про загрозу банкрутства українського газового господарства; про українські борги Росії за газ; про негативне ставлення «Газпрому» до України; про те, що «окуляри» були помаранчевими і їх треба зняти.

З-поміж матеріалів, що висвітлювали безпосередньо парламентські вибори в Україні, 1 подано у позитивному ключі, 10 – із нейтральним забарвленням (це, в основному, результати підрахунку голосів, прогнози експертів) і так само 10 матеріалів додають негативного забарвлення іміджеві країни. Негативно про Україну «Gazeta Wyborcza» відгукується у такому ключі: помаранчеві не можуть домовитися про коаліцію; в Україні буквально «ділять» крісло прем'єра; Янукович блефує; Тимошенко здобуває перемогу шляхом популістських обіцянок; інтерв'ю з політологом, філософом Мирославом Поповичем вийшло із заголовком «На Україні буде демократія – колись»; в Україні політичні сили виганяють людей на Майдан Незалежності; до виборів ще цілий тиждень, а Янукович уже на Майдані; за тиждень до виборів в Україні сфальсифіковано списки виборців – «В Україні ідуть голосувати навіть небожителі»; українські партії пропонують популістські гасла, а якщо втілити їхні обіцянки, то країна просто згине.

Підраховуючи загальні результати (матеріали про парламентські вибори та на іншу тематику), за вказаний період у виданні «Gazeta Wyborcza» 4,9 % матеріалів розповідали про Україну у позитивному ключі, 31,7 % – у нейтральному і 63,4 % – з негативним забарвленням.

Виходячи з цих результатів, можна зробити висновок, що у період виборчої кампанії польська газета «Gazeta Wyborcza» відверто розповідала на своїх сторінках про проблеми та конфлікти, які є в Україні. Переважна більшість матеріалів по Україну, які прочитав західний читач, розповідають про антидемократичні, популістські кроки українських політиків, про їх нездатність домовитись, а також про державні борги. Все це, вочевидь, не сприяє формуванню позитивного іміджу держави за кордоном – в Польщі та інших західних країнах.

У польському періодичному виданні «Rzeczpospolita» з 16 вересня до 9 листопада вийшло 47 статей про Україну. У 25 з них мова йшла про парламентські вибори, у 22 – інша тематика. 22,7 % статей, які не стосувалися дострокових парламентських виборів, розповідали про Україну в позитивному ключі (як про демократичну перспективну країну), така сама кількість статей показала негативні сторони України (висока смертність; ріст інфляції; конфлікти з татарським населенням в Криму; українські емігранти-нелегали; «Корупція загрожує демократії України»). 54,6 % статей розповідали про України у нейтральному світлі.

З-поміж статей, що висвітлювали виборчий процес в Україні, 16 % розповідали про Україну у позитивному світлі (в Україні є сильний вольовий політик – Юлія Тимошенко; Україна – демократична, проводить курс на євроінтеграцію; Фереро-Вальднер задоволена процесом утворення коаліції і курсом на майбутню євроінтеграцію). Така ж сама кількість (16 %) – це статті, що не додають позитивного іміджу Україні (можливі фальсифікації виборів, адже процес підрахунку голосів затягується; суд затримав публікацію офіційних результатів виборів; «Суперечки помаранчевих»; помаранчеві не можуть домовитися про коаліцію; через півтора місяці після виборів Тимошенко не зібрала уряду, відсутній і парламент у легітимному складі). 68 % статей про парламентські вибори мають нейтральне забарвлення.

Отже, проаналізувавши ряд джерел, можна говорити, що імідж України значним чином залежить від публікацій про Україну у періодиці. Закордонний читач свою думку формує на основі матеріалів відсторонених журналістів з країн-сусідок. Таким чином, імідж України для впливових осіб західних країн формують і польські ЗМІ. У період виборів увага до країни посилюється, і самі вибори стають елементом формування іміджу країни. Як видно з публікацій видань «Gazeta Wyborcza» та «Rzeczpospolita», саме у період дострокових парламентських виборів в Україні значна частина коментарів та інформаційних приводів у матеріалах не тільки не покращують імідж України, але й псують його. Отже, відповідальним особам та журналістам в Україні варто привернути більше уваги статтям у польських ЗМІ і попрацювати над більш позитивним позиціонуванням України у виборчий та поствиборчий періоди.

[1]Ющенко В. День Європи // Офіційне Інтернет-представництво Президента України // http://www.president.gov.ua/news/3261.html. – 2006. – 20 травня. [2]Галумов Е. Основы PR. – М.: Летопись XXI, 2004 // http://textsale.org/text15/033.php. [3]Адилова Л. Особенности трансформации имиджа России // http://www.ia-centr.ru/archive/public_details2018.html?id=489. [4]Some Positive Signs for U. S. Image // Pew Global Attitudes Project // http://pew-global.org/reports/display.php?ReportID=260. [5]Коментар Прес-служби МЗС України щодо реалізації зовнішньополітичних заходів у зв'язку з внутрішньополітичною ситуацією в Україні // Міністерство закордонних справ // http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/10530.htm. [6]Пашков М., Чалий В. Міжнародний імідж України: погляд із Польщі // Національна безпека та оборона. – 2000. – № 3. [7]Gazeta Wyborcza. – 2007. – 17 вересня – 11 листопада. [8]Rzeczpospolita. – 2007. – 16 вересня – 9 листопада.

Михайло Гордієнко

Еволюція національної держави в умовах нового світопорядку

Впродовж останніх двох століть національна держава репрезентує оптимальну форму політичної організації суспільства. Структура національної держави створює єдиний простір спілкування й ідентичності, що дозволяє модерному суспільству успішно розвиватися. Як клітина в біологічному організмі національна держава є органічним

елементом у структурі людської цивілізації. Система міжнародного права базується на тому, що нації-держави, подібно до людей, наділені низкою невід'ємних прав, найголовнішими серед яких є право на політичну незалежність, територіальну цілісність, мовно-культурну самобутність. Рано чи пізно утвердження самостійної держави стимулює процес зародження політичної нації, яка дає підґрунтя для розвитку демократичного суспільства.

Іспанський мислитель Х. Ортега-і-Гасет бачить в «державі-нації історичну формацію плебісцитного характеру». На його думку плебісцит, як демократичний спосіб вияву громадської думки має застосовуватися у нації, що народжується. Філософ вважає, що нація завжди або росте, або занепадає. Tertium non datum (третього не дано). Вона або здобуває прибічників, або втрачає їх, залежно від того, чи спроможна її держава успішно проектувати своє майбутнє. В роботі «Бунт мас» вчений наголошує: «Якби нація складалася тільки з минулого або сучасного, ніхто не став би обороняти її в разі нападу. Ті, хто твердить протилежне, лицеміри або дурні. Але буває, що національне минуле кидає принади – справжні чи уявні в майбутнє. Ми хочемо, щоб наша нація існувала в майбутньому. Заради цього ми стаємо в її обороні, а не в ім'я крові, мови чи спільного минулого. Боронячи нашу державу, ми обороняємо наше завтра, а не наше вчора»[1]. Прагматично кажучи, політичні ресурси національної держави є досить потужними і далеко не вичерпаними. Однак в постмодерну добу намітилися тенденції не до їх удосконалення і розвитку, а до нівелювання й уніфікації. Отже, політичні реалії сучасного світу роблять актуальним наукове дослідження зазначеної теми.

Звернення до проблем функціонування нації-держави в умовах нового світопорядку не просто цікава академічна проблематика, вона дозволяє усвідомити радикальну зміну координат сучасної політики. Наразі прискорено відбуваються процеси трансформації державного суверенітету, змінюється сама сутність національної держави і її функції, інтенсивно йде об'єднання незалежних країн в наднаціональне і наддержавне співтовариство. Ці проблеми сьогодні набувають як теоретичної так і практичної актуальності. Відправним пунктом цієї статті є усталені концепти національно-державних рефлексій, які аналізуються в контексті уніфікації світового простору. Метою нашого дослідження є з'ясування рівня деградації національної держави в умовах світосистемних трансформацій і визначення нового формату стабільного існування політичних спільнот у постмодерну дробу. Питаннями взаємозв'язків між нацією і державою займалися англійський філософ Е. Гелнер, ідеолог австромарксизму О. Бауер, американський соціолог К. Дойч, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет, англійський соціолог Е. Сміт, його співвітчизник Д. Локк, росіяни П. Струве, В. Ленін, українські вчені М. Міхновський, Д. Донцов, В. Липинський, Ю. Вассиян та ін. Наукове розуміння національно-державних процесів неможливе за межами творчості цих та інших класиків суспільно-політичної думки.

Першим, хто належно виокремив поняття нації та держави і здійснив їх наукову рефлексію був німецький мислитель І. Гердер. Згідно його вчення характер нації визначається природними, кліматичними, географічними, культурними факторами. Філософ заперечував імперську, колоніальну політику держави, що перешкоджає соціальному і культурному розвитку поневолених народів. Визначальною рисою національного організму, за Гердером, була мова, яка виникає і формується разом з родом людським, саме в ній сконцентровано розум і характер народу, вона формує його національну ідентичність. Культурне співтовариство інтегрується з допомогою своєї мови. Ідея гердерівського культуралізму полягає в тому, що нації – це органічні спільноти, які сягають корінням в давнину й будуть існувати впродовж усього життя людства. Філософ переконаний: «Так само, як людський рід, мабуть, створив прогресивну цілість від початку до розбудованого господарства, він створив і всі мови, а з ними і всю ланку освіти… Помітно дивний, характерний задум, що керує *одним* людським родом: *завдяки тому, що батьки і діти набувають усе нових знань*, рід стає одним цілим, а отже, кожного його члена сама природа впихає між двох інших, щоб сприймати їхній досвід та передавати їм свій, – і через це *вдосконалюється мова*. Цей дивний задум поширюється також на все людство, і через це відбувається *вдосконалення у вищому розумінні*, що випливає просто з тих двох попередніх шляхів удосконалення»[2]. З допомогою вербальної комунікації людина стає суспільною істотою. У національній культурі і мові Гердер вбачає втілення характерних для народу традицій і його історичної пам'яті. Усе культурне життя нації витворяється з особливого потоку традицій, джерелом якої є колективний історичний досвід. Тому в межах одного соціокультурного поля спілкування не потребує особливих зусиль. Звідси випливає важлива теза: пізнати і зрозуміти етнічну культуру можна за умови належності до даної нації.

У політологічному вимірі поняття нація-держава визначається не тільки як форма політичної організації, але і як політичний ідеал. У першому випадку це незалежна політична спільнота, що з'єднана міцними зв'язками єдиного громадянства і національності. В цьому аспекті нація-держава є протилежністю багатонаціональним імперіям і містам-державам. В іншому випадку, це принцип, ідеальний тип, сформульований Мадзіні: «одна нація – одна держава». Із цього витікає, що жодна сучасна держава культурно неоднорідна і не може бути такою. Існує два різних підходи до розуміння нації-держави. Згідно лібералам і більшості соціалістів, нація-держава формується на основі спільного громадянства та інших відносин чисто політичного характеру. Консерватизм і окремі напрямки націоналізму її основу вбачають в етнічній, «органічній» єдності.

Політична теорія і емпірична реальність сприймають національну державу як щось непорушне і прагнуть поставити її в центр цивілізаційного процесу та суспільного блага. Реалістичне бачення моделі сучасної національної держави артикулює провідний німецький історик Фрідріх Майнеке. Його рефлексії зводяться до того, що держава як надіндивідуальний цілісний організм могла стати реальністю лише репрезентуючи почуття солідарності та енергію окремих громадян в національному вимірі. Вчений розрізняє національні держави у політичному і національно-культурному значенні слова, виділяє нації старшого і новішого утворення, які в історичній реальності переходять одні в одних. Стосовно політичних націй Ф. Майнеке зазначає: «Їх створює не тільки прагнення до самовизначення, а й тиха робота держав і політичне співіснування в одному державному об'єднанні, отже, повільне, вікове зростання. Неможливо вказати момент, коли вони народжуються, можна тільки сказати, що там, де існує живе, тривале, внутрішньо і зовнішньо дійове почуття політичної спільності, населення держави стало вже політичною нацією, а держава – національною»[3].

Владні структури і держава, за якими стоїть політична нація, реалізують більш усвідомлену і ефективну модель стратегічного розвитку.

Український соціолог, публіцист і політичний діяч О. Бочковський, творчість якого припадає на першу половину XX ст., називав свою добу націоцентричною, щоб таким чином підкреслити історичне призначення нації в політичному житті суспільства. У той час намітилися тенденції людства в напрямку до анаціональних або наднаціональних об'єднань панконтинентального характеру. Цей процес означає неминучий занепад національної диференціації в недалекому майбутньому. Вчений вважав, що немає підстав розглядати людство і націю як протилежні поняття. Він переконаний, що «світу не загрожує жодна одноманітність, а навпаки, завдяки сучасному ренесансу людство йде назустріч весняному розквіту нових національних культур. Сучасні змагання і боротьба за національне самовизначення народів аж ніяк не являють культурної реакції, а є безсумнівним поступом в процесі людської історії… Людство прямує не до одноманітності, а до єдності, за допомогою якої стане можливим осамостійнення націй, їхнє органічне об'єднання, союз усіх народів Європи і, зрештою, об'єднання усього людства»[4]. Наукова концепція Бочковського базується на понятті «націократія», яка мала витворити новий тип політичної системи. Її гнучка структура спроможна подолати хронічний конфлікт між нацією і державою.

Досить кваліфіковане і виважене розуміння національної держави робить сучасний західний політолог Е. Хейвуд. Він вважає, що до сих пір головною формою політичної організації суспільства залишається нація-держава. Аргументи вченого артикулюються так: «Гідність цієї форми державного устрою полягає в тому, що вона одночасно пов'язує суспільство і культурними, і політичними факторами: кордони етнічної спільноти, де люди об'єднані спільним минулим і спільною культурою, в даному випадку ідеально співпадають з областю громадянства. Ось чому багато говорять про те, що виникнення націй-держав було в свій час процесом цілком природнім і закономірним: ніяка інша суспільна група, окрім нації, історично не могла б стати стійкою політичною спільнотою. Звідси випливає висновок, що це взагалі єдина життєздатна політична організація, а різного роду наднаціональні органи, такі, як Європейський Союз, ніколи не зрівняються з національними урядами в здатності управляти суспільством хоча б на дещицю легітимних основах. За цією логікою процес європейської інтеграції мав би бути поставлений в жорсткі рамки, адже люди різної культури, різної історії і різних мов ніколи не відчують себе громадянами єдиної Європи – об'єднання суто політичного характеру»[5]. Для нації-держави властиві ті переваги, що вона інтегрує соціальну спільноту як культурно, так і політично. Суспільство, що об'єднане спільним минулим і етнічною ідентичністю має вагому преференцію – право на суверенне існування і політико-культурну самовизначеність.

Треба відзначити ту закономірність, що інститут держави був і залишається стрижнем життя суспільства. У межах нашого дослідження ми лише окреслимо основні віхи еволюції держави до національної ідентичності. У стародавньому світі й добу феодалізму пануючими були традиційні держави, визначальними факторами буття яких були війна і захват територій. У період Відродження починається процес поєднання народів у відносно однорідні держави. Держава як самодостатня, автономна політична реальність з'являється тільки в Новий час. Призначення держави – узгодження різноманітних інтересів, забезпечення рівності й свободи громадян, захист їх життя і власності. На думку Д. Локка, «головною метою об'єднання людей у держави (commonwealths) та передачу себе під владу уряду є збереження власності. А для цього у природному стані багато чого бракує»[6]. З цього часу починається усвідомлення держави як публічного носія влади в межах даної території, що має захищати права і свободи людини, дбати про національні інтереси суспільства.

Глибокий аналіз процесів зародження, формування і розвитку державності від самих давніх періодів і до сучасності здійснює російський вчений Л. Грінін. Він виокремлює ранню, розвинену і зрілу державу. Згідно його логіки держава починається там і тоді, де і коли традиційні методи управління перестають ефективно діяти. Там, де традиція регулює суспільні відносини, держава абсолютно непотрібна. Тому в ранніх державах спрямованість на зміну традицій, здатність влади до реформування є більш визначеною і системною. Раннім державам також характерні тенденції на посилення ролі верховної влади, її централізація. Цей перерозподіл владних повноважень з периферії до центру визначається поняттям редистрибуції влади. Досить часто цей процес супроводжується тим, що держава намагається підпорядкувати своєму управлінню все суспільство. Розвинена держава, згідно цієї концепції, має біль високий базис, ніж рання. Вона спирається не на примітивне сільське господарство, а використовує механізоване виробництво, має досконалішу політичну структуру, раціонально оформлену ідеологію і легітимну владу. В структурі політичної системи розвиненої держави примус набуває інституціоналізованих форм.

Зріла держава виникає в індустріальному суспільстві. Її політична еліта і громадяни все більше підпорядковуються закону й існуючому порядку. Концептуальною основою зрілої держави, вважає Л. Грінін, є політична нація та її культурні ресурси. Держава заклопотана впливом на духовно-культурну сферу, включаючи контроль за мовою, релігією, освітою тощо. Ідеологічні засади зрілої держави завжди відображають національні інтереси, які виступають пріоритетним чинником формування її політики. З цим моментом, за логікою Грініна, пов'язане зростання впливу держави на еволюцію етносу. Наслідком цього процесу є те, що сучасний націоґенез свідомо контролюється державою і має етатизований характер. Аргументи Л. Грініна мають такий формат: «Якщо право націй на самовизначення в XIX ст. торувало свій шлях дуже тяжко і криваво…, то визрівання націй в більш сучасний період все сильніше визначається загальновизнаними ідеями права націй на самовизначення, адміністративну або культурну автономію… Поступово вибудовується система, яка полягає в тому, що держава розглядалася як національний будинок (принаймні, з боку ведучої нації), а уряд – як управляючий справами нації комітет. Як сумує ці погляди Карл Поппер, вища мета нації полягає у створенні могутньої держави, яка може служити потужним інструментом її самозбереження… Відповідно успіхи політики оцінювалися через призму національної величі… Держава почала надавати велику увагу вихованню національного духу через школу, церкву, пресу, військову службу. Ідея патріотизму стала пронизувати освіту, значну частину культури і суспільних наук»[7]. Згідно цієї концепції на своєму останньому етапі зріла держава трансформується в соціальну державу.

Слушним є наголос вченого на тому, що чим тісніші неполітичні зв'язки існують між територіями і серед населення, тим міцнішою може бути держава.

Кожний народ прагне до створення власної національної держави, яка б обстоювала його інтереси. Але більшість громадян та й політична еліта не завжди усвідомлює той факт, що держава не є конгломератом механічно зібраних в одне ціле соціальних, економічних, адміністративних, політичних та інших складових. Національна держава створюється віками, в процесі життя і боротьби багатьох поколінь. Провідну роль у формуванні й належному соціально-політичному розвитку держави відіграє консолідована нація. Слід наголосити, що поняття нація і держава не є тотожні. На цьому акцентує увагу Г. Касьянов. Обґрунтовуючи теорію нації та націоналізму він пише: «Формальний взаємозв'язок «нація» і «держава» не означає їхньої понятійної ідентичності, тотожності… Нація розглядається в контексті розвитку та існування культури, держава – у зв'язку з питанням політичної влади. Проте, хоча «нація» і «держава» належать до фундаментально різних суспільних категорій, вони мають співіснувати, особливо в модерну добу. Держава може вижити лише тоді, коли існує почуття єдності національної спільноти, особливо в питанні підтримки державної влади. Водночас нація здатна зберегти свою культуру, тобто свою національну індивідуальність, лише завдяки протекції державної влади»[8]. В умовах нового світопорядку наявні інтенції до поєднання національних та вселюдських інтересів, пошук парадигми інтеграції народів незалежно від етнічних та соціокультурних відмінностей.

Епоха інформаційного суспільства нівелює національну самобутність і прискорює становлення космополітичної формації. Багато вчених висловлюють думки про «кризу нації-держави», про кінець епохи зрілих національних держав, на зміну яким йде нова – наддержавна і наднаціональна стадія політичного розвитку світу. Наразі з'явилися потужні сили, що загрожують перетворити національну державу у пережиток минулого. На думку В. Кафарського існує чотири причини, що зумовлюють деградацію національної держави: «Перша – явище глобалізації. Це багатогранний розвиток, що охоплює економіку, технологію та культуру. Друга велика сила, що підриває статус національної держави, політична інтеграція. Третя загроза національній державі (особливо в Україні) – це нападки на національну ідею, ринкові реформи, демократію. Четверта й остання загроза державі, що криється глибоко в трьох інших, – економічна криза 80-х років та стагнація виробництва в Україні»[9]. Раніше люди ідентифікували себе з нацією, сьогодні вони все частіше ототожнюють себе з місцевою спільнотою, своїм регіоном, етнічною чи релігійною громадою.

Нація-держава – ідеал, до якого прагнули цілі покоління націоналістично налаштованих політиків, патріотів своєї землі і народу – сьогодні обтяжена надто великою кількістю як внутрішніх, так і зовнішніх проблем. У внутрішньому вимірі нації-держави переживають вплив багатьох центробіжних факторів, які породжені активізацією етнічних меншин, посиленням регіональної політики. Неупереджений аналіз сучасних політичних процесів засвідчує, що в умовах економічної і культурної глобалізації, наростанні етнічних проблем національна держава не завжди здатна забезпечити колективну ідентичність чи взагалі почуття належності народу до якогось єдиного соціального цілого. Нації-держави, які найбільше всього заклопотані своїми власними інтересами, не дбають про оточуючий середовище, добробут своїх громадян підштовхують до інтеграції в альтернативні структури. Оскільки постмодерне суспільство інтегрує в собі багатоманітність етносів і культур, відтворення політики на етнічній основі є відкритим викликом для моделі національної держави.

Зовнішня загроза цілісності нації-державі пов'язана з глобалізацією людства, яка найбільше підштовхує його до згуртування. Численні військові протистояння продовжуються і в постіндустріальну добу, набуваючи глобального характеру. Удосконалення військово-технічного потенціалу створює об'єктивну потребу в наднаціональних і міжнародних органах (таких як ООН чи НАТО), які б гарантували мир на всій планеті. В економічній сфері: сформувався світовий ринок, діють транснаціональні корпорації, що позбавляє національний уряд самостійно визначати економічну політику.

Під впливом інтенсивного розвитку капіталу, ідей, технологій і самих людей змінюється реальне значення національної державності, її суверенітет неухильно зазнає ерозії. Попри це багато народів і етносів прагнуть утвердити суверенну національну державу. Боротьба за інституціоналізацію нових національних держав активізувалася після розпаду радянської імперії. Поряд з цим традиційні держави дедалі глибше інтегруються. Обґрунтовуючи новий підхід до етнічних конфліктів та обмеження суверенітету Г. Готліб зауважує, що ми є свідками закінчення періоду історії, коли праві та ліві ідеології абсолютизували значення держави як найважливішого знаряддя економічного розвитку, прогресу та соціальної справедливості. Крах цих ідеологій і неспроможність урядів втілити в життя покладені на них сподівання співпали із неспроможністю ринку виправити соціальну нерівність. Цим «регульованим безладом», вважає Г. Готліб, вільно керує Велика Вісімка в економічній сфері, США – у Раді Безпеки та НАТО – у військових справах. Сучасні етноси і народи, які в різний спосіб легітимізують свою незалежність, прискорено освоюють новий політичний простір.

Творення нового простору для націй, що прагнуть самовизначення, вимагає цілісної системи легітимних регіональних та міжнародних угод, які б унеможливили провокування дезінтеграції, сепаратизму і боротьбу між спільнотами. На думку Г. Готліба: «Новий простір для націй передбачає новий статус для них у міжнародних організаціях і міжнародних дипломатичних стосунках. Метод «нового простору» також передбачає вихід поза межі (не відкидання, а саме вихід поза межі) двох методів традиційно вживаних при вирішенні національних проблем: захист меншин (з автономією чи без неї) та захист прав людини… «Новий простір для націй» – підхід, що намагається роз'єднати ці поняття, розкласти на кілька компонентів і творчо їх поєднати: він передбачає розширення офіційної системи держав й долучення до неї системи націй і народів, *не організованих територіально у незалежні держави.* Досягається це у спосіб, що не загрожуватиме інтегральності існуючих держав»[10]. Методологічне поняття «новий простір для націй» покликане розвинути концепцію суверенітету щодо народу.

Найбільшу ерозію національні держави зазнають у постіндустріальному світі. Ґрунтовне вивчення постіндустріального суспільства здійснює відомий американський соціолог Даніел Бел. Він доводить, що рушієм у ньому є не матеріальні ресурси, а рівень компетентності, знання,

професіоналізм. Знання стають основою, а освіта – засобом досягнення влади. Хоча професіонали не достатньо пов'язані спільними інтересами, щоб стати політичним класом, вони є провідним ресурсом для комплектування влади. Саме освічені професіонали, технократи, мобілізуючи своє спеціалізоване знання і досвід за допомогою державних установ, сприяли виникненню постіндустріального (заснованого на знанні) суспільства. «Поняття постіндустріального суспільства, – за Д. Белом, – є *аналітичною конструкцією*, а не картиною специфічного або конкретного суспільства. Воно є певна парадигма, соціальна схема, що виявляє нові осі соціальної організації і стратифікації в розвинутому західному суспільстві… Будь-яке конкретне суспільство являє собою поєднання багатьох різних соціальних форм – окремих економічних укладів, різних політичних структур, і т. п., – і саме тому необхідний різноманітний підхід… В якості соціальної системи постіндустріальне суспільство не приходить «на зміну» капіталістичному чи соціалістичному, але, подібно бюрократизації, пронизує обидва ці соціальні типи. Воно є виразником нових вимірів соціальної структури, якими має управляти політична система»[11]. Роль національної держави у цій політичній системі скоріше зводиться до професійного менеджера, ніж до адміністративно-бюрократичного апарату влади.

Прихід постіндустріального суспільства порівнюють з революційними проривами людства: винайденням друкарства чи освоєнням космосу. Витрати на знання стали значно більшими, аніж на матеріальні товари споживання. Інформація сьогодні стає життєво необхідним ресурсом, який детермінує розвиток суспільства. Багато коментарів щодо інформаційного суспільства характеризують його як природне й демократичне явище, що створює умови для розвитку індивіда і держави. Менше говорять і досліджують те, що під впливом комунікаційних технологій відбувається переформатування національної ідентичності, послаблення консолідації суспільства і легітимності держави. Ці процеси є об'єктом вивчення провідного фахівця з питань виникнення та розвитку націй і націоналізму Е. Сміта. Він констатує: «Сьогодні світ поділений на «національні держави», згруповані в регіональні не дуже сконсолідовані міждержавні системи. Ці системи та держави, що входять до них, заохочують своїх громадян до солідарності й політичної зобов'язаності, утверджують суверенну юрисдикцію національної держави в її кордонах… Для цих систем єдиними колективними акторами є національні держави, держави, легітимовані тим, що ясно виражають національну волю й національну ідентичність. Щоб бути легітимною в такому розумінні, національна держава мусить якомога більше показувати, що її громадяни виразно відрізняються від «чужинців» і при цьому внутрішньо нітрохи не відрізняються одне від одного. Іншими словами, легітимація у світі «національних держав» вимагає певного ступеня внутрішньої гомогенізації; геополітична демаркація нині посідає чільне місце серед усіх інших відмінностей»[12]. Наукові аргументи Е. Сміта переконливо доводять, що національна ідентичність озброює громадян почуттям впевненості в собі, власної гідності і є домінантним критерієм самостійного буття держави, єдиним принципом урядування і центральним фокусом соціально-економічної активності.

У зв'язку з тим, що національна держава в наш час стала частиною світової політичної системи, міжнародних ринків, інформаційних потоків її спроможність контролювати події суспільного життя різко зменшилися. У наш час відбувається перехід від виробництва продукції до створення інформації. Інформаційне суспільство невпинно підриває статус національної держави, робить її анахронізмом суспільного буття. Важливі політичні рішення приймаються за межами території однієї держави. До них відносяться питання військової безпеки, економічного розвитку, проблеми навколишнього середовища, сфера послуг тощо. Інформаційне середовище дозволяє бути менш залежним від держави в управлінні суспільством. «Тому в інформаційну еру, – пише Кристофер Мей, – коли зникають перешкоди для комунікації, стає можливим існування глобальної спільноти людей, які мешкають на єдиній території (землі). Нація-країна як вмістилище наших потреб і надій відходитиме на задній план, у міру того як ми все більше й більше звертатимемося до міжнародних мереж з метою самовизначення та досягнення добробуту»[13]. Свобода комунікацій сприяє прагненню громадян задовольнити свої інтереси в обхід державним інституціям. Сьогодні йде мова про виникнення планетарного патріотизму. За цих умов влада набуває екстериторіального і віртуального характеру.

Центропериферійний поділ світу визначає сучасну парадигму міжнародної політики. Поняття «периферійної держави» означає подвійну сутність гомогенізації політичної реальності. Периферійна держава існує таким чином, що відображає у своїй структурі і політиці відносини залежності від гегемоністських держав. На основі цієї залежності формується те, що в політології називають територією політичних просторів. Такий алгоритм визначає специфіку взаємодії центру влади і бюрократичних апаратів. Цілком логічно, що відносини залежності поширюються і на обмеження суверенітету національної держави, на якісні показники демократії, громадянського суспільства, а також на утвердження того чи іншого формату легітимності правління. Етатистська раціональність в периферійних державах суперечить національній культурі, традиційним формам політичних відносин. «Периферійна держава» не завжди спроможна проникати в традиційний соціальний простір свого суспільства, а тому вона піддається ризику неадекватного розуміння своєї політики з боку громадян, перебуває під постійною загрозою втрати легітимності. Більше того, така псевдонаціональна держава опиняється перед загрозою відокремлення від суспільства. Ця загроза активізується в результаті конкуренції знизу, що створюється різноманітними соціальними рухами. Вони, як правило, спираються на популістські ідеї або релігійні догмати, пропонуючи свої методи вирішення нагальних проблем суспільства.

Отже, національна держава в умовах нового світопорядку дрейфує у формат «периферійної держави» і веде боротьбу із двома впливами: перший з них є результатом «зовнішньої експансії», пов'язаний з відносинами залежності від гегемоністських держав в сучасному глобалізованому світі. Інший вплив є результатом «внутрішньої динаміки», що диктується необхідністю здійснювати таку політику, яка б унеможливлювала виникнення системної кризи влади та управління. Найбільш загрозливим процесом для пострадянських суспільств є імпорт «варязької» моделі політичної системи, яка витісняє національну державу і замінює її «гібридним утворенням», що позбавлене власних традицій, історичної пам'яті, духовних цінностей, онтології свободи.

Досить резонними в цьому контексті видаються міркування відомого українського філософа сучасності С. Кримського. Він стверджує, «що нація, на відміну від етносу, характеризується розвиненою системою суспільної самосвідомості, наявністю власної держави чи боротьбою за неї. Інакше кажучи, тут діє той стан активності, який іменують «національним духом», а він визначається усвідомленням та онтологією свободи. І поки певна нація не проходить фазу вільного розвитку чи боротьби за свободу вона не готова до інтеграції, якими б загальнолюдськими цінностями ця інтеграція не вимірювалась… Ситуації вказаного типу не є аномальними… Більшість народів не пройшла фази самостійного, державного існування. А це значить, що нація за своєю природою є об'єктивно суперечливим явищем; вона є безумовно позитивним чинником розвитку культури та особи і водночас двозначна як політичний імператив, бо може використовуватись і в інтересах демократії, і в імперських консервативних цілях»[14]. Ці філософські рефлексії і реальний політичний досвід дає підстави говорити: стабільність національної держави об'єктивується випробуванням свободою і демократичними імперативами. При цьому демократію слід розуміти не тільки як державний устій, а і як систему моральної зрілості громадян, їх соціальної відповідальності та високої політичної культури.

Трансформація політичного статусу, функцій і ролі національної держави, на наш погляд, є найбільш актуальними проблемами сучасної цивілізації. На практиці суверенітет нації-держави завжди обмежувався різними факторами: світовими війнами, тоталітарними режимами, інтеграційними процесами. Історичний досвід засвідчує, що абсолютний суверенітет (включаючи право на розв'язання війни і репресій) є небезпечним. В умовах нового світопорядку внутрішня політика національної держави все більше контролюється міжнародними структурами. У багатьох випадках відбувається добровільне делегування своїх повноважень наднаціональним, регіональним чи світовим об'єднанням. Обмеження суверенітету стає вигідною справою, оскільки взамін країни надіються отримати реальні преференції. Це свідчить про трансформацію політичної системи світу до наддержавного колективного порядку. Такі радикальні зміни і обмеження можуть привести до конфліктів і протистоянь в самих різних сферах: політичній, ідеологічній, релігійній, національній. Сьогодні найбільший суверенітет мають ті національні держави, які ідеологічно і політично закриті (Північна Корея, Куба, Іран, Саудівська Аравія тощо). І чим більше країн буде свідомо обмежувати свій суверенітет, тим більш неповноцінними будуть видаватися національні держави, які не роблять таких обмежень. Такі тенденції сприяють тому, що в сучасній політології доктрина національного суверенітету потребує творчого осмислення.

Інтеграційні процеси невпинно підривають традиційні основи національної держави. Хоча це не означає, що інститут держави повністю вичерпав свої ресурси і наближається до свого зникнення. Як зауважує Девід Хелд: «Існує маса серйозних підстав для того, щоб піддати сумніву правильність теоретичної і практичної основи заяв, згідно яких національні держави зникнуть. Поступове відмирання швидше означає, що держави більше не можуть являться і вважаться єдиними центрами легітимної влади в межах своїх власних кордонів, що в цілому ряді випадків уже дійсно спостерігається. Необхідно чітко визначити нове місце держав, «розмістити» держави в межах демократичного права. В цих межах закони і правові норми національної держави перестануть бути єдиним центром легітимного розвитку, політичного осмислення і політичної дійсності… Окремі центри влади і системи владних повноважень будуть легітимні лише в тій мірі, в якій вони встановлюють і реалізують демократичне право»[15]. Сьогодні тенденція до занепаду національних держав є очевидною. Це налаштовує громадянське суспільство на опозицію до держави та влади, що може спричинити анархію та соціальні конфлікти, звуження демократичного простору.

Щоб успішно протистояти викликам постмодерного світу національна держава потребує реформування своєї структури. Насамперед державні інститути повинні стати лояльними і відкритими для людей, що передбачає демократизацію їхньої ієрархічної побудови, скорочення бюрократичного апарату, підвищення кваліфікації державних службовців, перманентну ротацію політичної еліти. Ми переконані, що сьогодні національна держава спроможна мобілізувати необхідні ресурси для того, щоб бути найбільш адекватною і легітимною інституцією, яка гідно репрезентує і надійно захищає інтереси свого народу, здійснює розбудову демократичного суспільства. На думку У. Бека для глобальної епохи справедливо таке твердження: «*Національна держава не може існувати без світових суспільств, а світові суспільства не можуть існувати без національних держав і національних суспільств*»[16]. У цьому поєднанні світового і національного досвіду головним завданням держави є збереження політичної і культурної ідентичність народу. Адже саме феномен національної ідентичності є головним джерелом життєвого сенсу людей, визначає їх самосвідомість, ієрархію цінностей і норм, формує духовний зміст буття народу.

Підсумок вищесказаного ми здійснюємо крізь призму політичних реалій України. Системна криза української національної держави значною мірою обумовлюється її марґінальним статусом в умовах нового світопорядку. Щоб зайняти гідне місце в ієрархії світових держав Україна має достатньо сприятливих факторів: вдале геополітичне розташування, помірний клімат, родючі землі, потужні матеріальні ресурси, високий фізичний та інтелектуальний потенціал народу. Усвідомлюючи це Президент України Віктор Ющенко заявляє: «В історичній перспективі в країні відновлюється єдина українська політична нація. Цей процес – поступальний і незворотний. Його гарант – Українська держава. Його мета – створення стійкої модерної організації життя України у XXI столітті»[17]. Найбільше бракує у нас – професійної, патріотичної і консолідованої національної еліти, що формує політичну владу. Нинішній істеблішмент дбає не про розбудову національної держави, а про власне збагачення з допомогою приватизації влади і державних ресурсів. Інститут держави став маріонеткою в руках олігархів. Антагоністичні розбіжності українського політичного класу, його перманентна боротьба за владу та ігнорування політичних і моральних імперативів поглиблюють протистояння і стагнацію суспільства, детермінують його штучне розмежування. Якщо в нації немає внутрішньої єдності, вона приречена бути на периферії цивілізаційного життя. В сучасному глобалізованому світі міцною і впливовою може бути лише та національна держава, яка позбавлена внутрішніх протиріч, має патріотичну владу, консолідоване суспільство і свідомих громадян, що прагнуть жити в умовах демократії.

[1]Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Перекл. з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко – К., 1994. – С. 127. [2]Гердер Г. Мова і національна індивідуальність // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий – К., 2006. – С. 6–7. [3]Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. – С. 267. "Бочковський О. Вступ до націології. – К., 1998. – С. 126–127. [5]Хейвуд Э. Политология: Учебник для студентов вузов / Пер. с англ. под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Бельского. – М., 2005. – С. 153. Локк Д. Цілі політичного суспільства та врядування // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 2002. – С. 623. [7]Гринин Л. Государство и исторический процесс. Эволюция государственности: от раннего государства к зрелому. – М., 2007. – С. 285–286. [8]Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму: Монографія. – К., 1999. – С. 60. [9]Кафарський В. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 95. [10]Готліб Г. Нація і держава. Новий підхід до етнічних конфліктів та обмеження суверенітету. – Львів, 1997. – С. 39. [11]Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. Изд. 2-ое. – М., 2004. – С. 655–656. [12]Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 175. [13]Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Пер. з англійської. – К., 2004. – С. 156. [14]Кримський С. Запити філософських смислів. – К., 2003. – С. 192. «[5]Хелд Д. Трансформация политического общества: переосмысливая демократию в контексте глобализации // Теория и практика демократии. Избранные тексты / Пер. с англ. под. ред. В. Л. Иноземцева, Б. Г. Капустина. – М., 2006. – С. 455. [16]Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Геополитика: Антология. – М., 2006. – С. 689. [17]Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. 2008 рік. – http://www.president.gov.ua/news/9941.html.

Сергій Грабовський

Образ «ефективної України» в концепції Богдана Гаврилишина

Богдан Гаврилишин виступив із доповіддю Римському клубу «Дороговкази у майбутнє: до ефективніших суспільств» 1979 року, окремою книгою вона була опублікована роком пізніше. Як пізніше наголошував він сам, «моя головна мета полягала в пошуку нової методології аналізу ефективності держав, а також у дослідженні досвіду різних суспільств з метою створити нову галузь, яку можна було б назвати «архітектурою суспільних ладів» для того, щоб у майбутньому, коли Україна стане незалежною, «дистилювати» досвід різних країн і сформувати для України новий, тільки їй властивий лад»[1]. Йдеться не про чергову утопію, яка б змалювала «прекрасний новий світ», а про суто наукову працю, що поєднувала три аспекти: аналітику, яка мала пояснити, чому одні суспільства є ефективнішими за інші; рекомендації, яким чином і що саме змінити у соціально-економічному житті тієї чи іншої країни для підвищення ефективності економіки; прогностику, покликану окреслити вірогідність тих чи інших змін у різних країнах і можливі наслідки цих змін.

Високий прогностичний потенціал «Дороговказів…» за минулі роки був підтверджений не раз, зокрема, розпадом Радянського Союзу, різким зростанням загроз з боку ісламського радикалізму та фундаментальними змінами в Китаї, про тенденції до чого йшлося у книзі. Водночас незатребуваною виявилася методологія окреслення образу ефективного українського суспільства та знаходження шляху перетворення України на ефективну в політичному, економічному та соціально-екологічному плані державу.

Якщо спробувати визначити належність поглядів Богдана Гаврилишина до якогось із чинних ідейних напрямів, то, очевидно, тут варто вести мову про «реформаторський альтерглобалізм», який не заперечує тенденцій глобалізації і не закликає на боротьбу з нею, а водночас веде мову про серйозну, принципову перебудову світу з тим, щоб «вживати політичні заходи та враховувати неекономічні чинники (як-от культура)»[2].

Як пише сам Гаврилишин, його життєвий досвід певною мірою вплинув на методологію «Дороговказів у майбутнє»: бувши змушеним у молоді роки з політичних мотивів залишити Україну, різні періоди свого життя автор доповіді Римському клубові провів у разюче відмінних одна від одної за типом соціально-політичного й економічного ладу країнах, тож склав собі уявлення про цивілізацію як про систему взаємодоповнюючих/конкуруючих форм і способів організації суспільного буття. Гаврилишин описує світ не як чорно-білу скатертину – хороше-погане, правильне-неправильне, – а як, за його словами, *помережане складними візерунками різнобарв'я способів життя, де може бути чимало «хороших» варіантів, істотно відмінних між собою, де суспільне зло мотивоване передусім не чиєюсь злою волею, а складними процесами історичного розвитку. Іншими словами, ефективні суспільства, на думку науковця, можуть бути організовані досить по-різному і відрізнятися одне від одного, але все одно залишатися ефективними.*

Відтак Богдан Гаврилишин будує методологію дослідження й практичної трансформації соціально-економічних систем у їхній єдності із довкіллям на багатофакторних, поліцентричних і, сказати б, поліфонічних засадах (рис. 1).

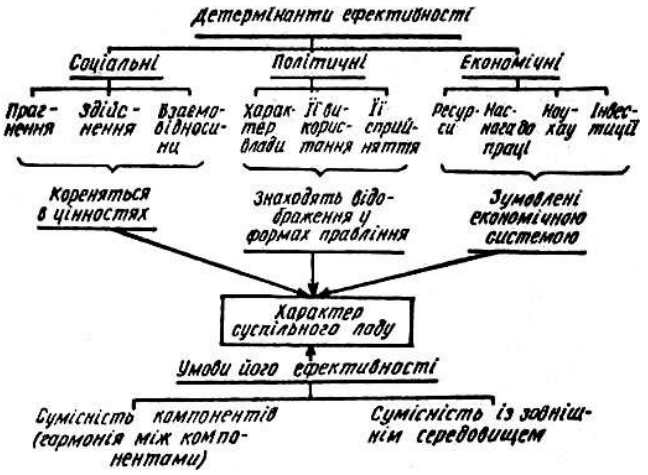

Рис. 1.

Цей рисунок, узятий із «Дороговказів…», показує, що умови ефективності суспільного ладу – це як внутрішня сумісність його компонентів, так і загальна сумісність із довкіллям.

На думку Гаврилишина, саме «суспільний лад виступає основною детермінантою суспільної ефективності.

1. Природні ресурси не є обов'язковими. Економічний розвиток в основному забезпечується людиною. Провидіння допомагало і допомагатиме окремим країнам, наділивши їх природними багатствами. Крім того, враховуючи зростаючу цінність ресурсів у зв'язку із вичерпуваністю їх запасів, економічні перспективи розвитку країни тим